

Danica VASILJEVIĆ-PRODANOVIĆ¹
Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

REINTEGRATIVNO POSRAMLJIVANJE: NEFORMALNO SREDSTVO FORMALNE SOCIJALNE KONTROLE KRIMINALITETA²

Pod socijalnom kontrolom se podrazumevaju svi procesi, institucije i metode kojima se usklađuje ili reguliše individualno i kolektivno ponašanje članova društva. Većina autora vrši podelu na neformalna i formalna sredstva socijalne kontrole. Neformalna sredstva socijalne kontrole nastaju sama u društvu, i ona su veoma moćna, posebno u primarnim grupama. I formalni i neformalni oblici socijalne kontrole su značajni za prevenciju kriminala. Pojedini autori smatraju da interakcija ova dva oblika socijalne kontrole ima mnogo snažnije preventivno dejstvo nego kada ih posmatramo izolovano. U radu je predstavljena teorija reintegrativnog posramljivanja John Braithwaite-a. Iako mnogi smatraju da redukcija recidivizma nije primarni cilj reintegrativnog posramljivanja, neka istraživanja su pokazala da dobro osmišljeni i sprovedeni postupci mogu smanjiti stopu povrata. U radu je razmatran odnos između neformalne socijalne kontrole i kažnjavanja kao oblika formalne socijalne kontrole kriminaliteta. Takođe se ukazuje na značaj i razmatraju perspektive primene reintegrativnog posramljivanja kao neformalnog sredstva u funkciji formalne socijalne kontrole kriminaliteta. Autor zaključuje da reintegrativno posramljivanje i restorativni procesi koji su na njemu zasnovani predstavljaju veoma primamljiv izazov za praksu krivičnog pravnog reagovanja.

Ključne reči: kriminalitet, formalna socijalna kontrola, neformalna socijalna kontrola, reintegrativno posramljivanje

---

1 E-mail: vp.danica@gmail.com

2 Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na projektu „Razvoj metodologije evidentiranja kriminaliteta kao osnova efikasnih mera za njegovo suzbijanje i prevenciju“, br. 179044, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

UVOD

Svako društvo teži da, koristeći različite procese, institucije i metode, uspostavi kontrolu i obezbedi usklađivanje ponašanja pojedinca sa prihvaćenim standardima. S. Cohen navodi da postoji stalna borba između „ekskluzivnih“ i „inkluzivnih“ načina socijalne kontrole. Ekskluzivni, prema Cohen-u, obuhvataju praksu segregacije, isključivanja, klasifikacije i stigmatizacije. Inkluzivni način socijalne kontrole podrazumeva težnju društva da se prestupnicima i devijantima bavi u okviru zajednice, da decentralizuje, da demontira državne aparate i da traga za rešenjima u pristupu zasnovanom na zajednici (Cohen, 1985). U savremenim društvima kažnjavanje, kao sredstvo socijalne kontrole kriminaliteta, sve očiglednije poprima dvojak karakter. S jedne strane je prisutan trend zaoštavanja kaznene politike, uz primenu kazni zatvora koje za osnovni cilj imaju onemogućavanje prestupnika i njegovo privremeno ili trajno isključivanje iz društva. S druge strane, primetna je tendencija šire primene alternativnih sankcija i mera za određene kategorije prestupnika, sa ciljem rasterećenja i smanjenja troškova kaznenih sistema, otklanjanja štetnih posledica kazne zatvora i smanjenja povrata.

U radu je dat kratak osvrt na efektivnost neformalne socijalne kontrole i njen odnos prema kažnjavanju kao sredstvu formalne kontrole kriminaliteta. Ova razmatranja su uvod u predstavljanje reintegrativnog posramljivanja, koncepta izvedenog iz istoimene teorije John Braithwaite-a. Izbegavanje stigmatizacije prestupnika je jedna od glavnih prednosti reintegrativnog posramljivanja u odnosu na druge oblike socijalne reakcije na kriminalitet. Pokazano je da društva koja imaju najmanje stope kriminaliteta (Japan, Malta) primenju oblike socijalne kontrole koja teži da reformiše prestupnika tako što će obnoviti njegove socijalne veze. Iako nalazi brojnih istraživanja ne potvrđuju efektivnost reintegrativnog posramljivanja u redukovanju recidivizma, dopadljivost ovog koncepta se ogleda u fokusiranju na druge ciljeve usmerene ka zajednici, žrtvi i prestupniku. Savremeni krivičnopravni sistemi u svoje procedure sve više uključuju mnoge elemente građanskog prava – naknada štete, kompenzacija, restitucija, izvinjenje. Različiti oblici restorativnih postupaka koji su zasnovani na reintegrativnom posramljivanju (medijacija, restorativne konferen-

cije, krugovi i sl.) su našli primenu u mnogim oblastima društvenog života. Ovakav razvoj nagoveštava da će granica između formalnih i neformalnih oblika socijalne kontrole kriminaliteta sve više nestajati kako kriminal bude posmatran prvenstveno kao konflikt između pojedinaca. U radu se ukazuje na značaj i razmatraju perspektive primene reintegrativnog posramljivanja kao neformalnog sredstva u funkciji formalne socijalne kontrole kriminaliteta.

ŠTA JE SOCIJALNA KONTROLA?

Pojam socijalne kontrole u širem smislu odnosi se na sve društvene i političke mehanizme ili procese koji regulišu individualno i grupno ponašanje, dovodeći do konformizma i usklađenosti sa pravilima datog društva ili socijalne grupe. Prema jednoj definiciji, pod socijalnom kontrolom se podrazumeva „bilo koje socijalno ili kulturno sredstvo kojim se postavljaju sistematična i relativno dosledna ograničenja ponašanja pojedinaca i pomoću kojih se ljudi motivišu da se pridržavaju tradicije i obrazaca ponašanja koji su značajni za neometano funkcionisanje grupe ili društva“ (Greenberg, Rohe, 1986). Postoje različite podele sredstva socijalne kontrole: na direktna i indirektna; unutrašnja i spoljašnja; pozitivna i negativna; zasnovana na sili i zasnova na simbolima; svesna i nesvesna sredstva kontrole itd. Najveći broj sociologa je prihvatio podelu na formalnu i neformalnu socijalnu kontrolu.

Neformalna socijalna kontrola se često povezuje sa društvima u kojima postoje snažni primarni odnosi, tradicionalna uloga porodice, nizak stepen individualizma i privatnosti, u kojima zajednica predstavlja glavni autoritet. Neformalna kontrola je ugrađena u društvene odnose i ostvaruje se u socijalnim okolnostima kroz običaje, tradiciju, manire, religiju, kulturu. Ona je neplanska, spontana, personalna, za razliku od formalne kontrole koja je planska, promišljena, impersonalna. Sredstva neformalne kontrole nastaju u društvu bez propisivanja od strane nekog državnog autoriteta. Neformalne sankcije mogu obuhvatiti posramljivanje, ruganje, sarkazam, kritiku, neslaganje, a u ekstremnim slučajevima socijalnu diskriminaciju i isključivanje. Iako neformalna kontrola nema izraženo zastrašujuće dejstvo, ona je veoma snažna, posebno u primarnim grupama.

Sa razvojem društva javljala se potreba da se odnosi koji su bili zasnovani na neformalnim sredstvima regulišu zakonima i propisima koji će definisati nedozvoljena ponašanja. Formalna kontrola kriminaliteta je institucionalizovan oblik društvene reakcije i zasnovana je na vladavini zakona. Mehanizmi formalne socijalne kontrole su zakon, obrazovanje, propaganda (indoktrinacija), prinuda. Formalna kontrola kriminaliteta nije zainteresovana za sva devijantna ponašanja, već samo za ona koja su zakonima i propisima označena kao protivpravna. Jedan od osnovnih principa formalne kontrole kriminaliteta je poštovanje prava prestupnika na pravedno suđenje u skladu sa unapred predviđenim pravilima. Zalaganje za vladavinu zakona i poštovanje procesnih prava svakog pojedinca je prednost, ali ujedno i jedan od nedostataka formalne kontrole, jer se prestupniku ostavlja mogućnost da izbegne osudu za učinjeno krivično delo. Ceremonija formalne kontrole na taj način može postati pozornica na kojoj se istovremeno i promovišu, i negiraju određene kolektivne i individualne vrednosti.

Korišćenje neformalnih postupaka za kontrolu kriminalnog ponašanja ima dugu istoriju, ali je u novije vreme primetna velika ekspanzija različitih vidova odgovora na kriminalitet koji čine kombinaciju građanskih i krivičnih sankcija. Postupci kao što su kompenzacija, restitucija, izvinjenje, mogu biti direktno primenjeni kao sredstva kojima se skreće krivični postupak i izbegava primena kazne zatvora i drugih sankcija. Mnogi slučajevi koji su ranije rešavani na sudu, sada se prebacuju u nadležnost alternativnih tribunala i rešavaju postupcima u kojima postoji više prostora za medijaciju i pregovaranje, učešće žrtve i zajednice (Roach Anleu, 1998).

TEORIJSKE OSNOVE SOCIJALNE KONTROLE KRIMINALITETA

Odnos socijalne kontrole i kriminaliteta je jedno od centralnih pitanja kojim se bave sociološke teorije o kriminalitetu. Osnovno polazište funkcionalista je da kriminalno ponašanje nastaje kao posledica odsustva moralne regulacije pojedinca u uslovima strukturalnih tenzija u društvu. Durkheim je tvrdio da što je slabija grupa kojoj pojedinac pripada on manje zavisi od nje, a više se oslanja na sebe i pritom prizna je samo pravila ponašanja koja su u njegovom interesu (Dirkem, 1997). Prema Merton-u, devijantnost je posledica ekonomskih nejednakosti,

tenzija u društvu koje onemogućavaju postizanje kulturno definisanog cilja - ekonomskog uspeha (Merton, 1968). Drugi teoretičari anomije su dali doprinos reviziji Merton-ovog modela, poput A. Cohen-a koji se fokusirao na pojam delinkventne potkulture i nemogućnost postizanja socijalnog statusa srednje klase (Cohen, 1955), ili Cloward i Ohlin (1960) koji su u teoriju anomije uveli Sutherland-ov koncept diferencijalne asocijacije, tvrdeći da kriminalno ponašanje zavisi i od dostupnosti nelegitimnih mogućnosti. U objašnjenju kriminaliteta Agnew (1992) posvećuje posebnu pažnju neposrednom socijalnom okruženju pojedinca. On se u svojoj opštoj teoriji anomije ne ograničava samo na neuspeh pojedinca u postizanju pozitivno vrednovanih ciljeva i odsustvo pozitivnih stimulusa, već uključuje i „sve oblike negativnih odnosa između pojedinca i drugih ljudi“ (Agnew, 1992: 74).

Prema interakcionistima, društveni procesi nastaju kao rezultat interakcije između pojedinaca i društva. Becker navodi da devijantnost nije kvalitet učinjenog dela već posledica primene pravila i sankcija prema učiniocu. Jedinstveno polazište različitih teorija o kriminalitetu predstavnika Čikaške škole jeste da ljudsko ponašanje treba posmatrati u socijalnom okruženju. Na ponašanje pojedinca utiču odnosi sa drugim ljudima, socijalne okolnosti i različiti eksterni faktori. Shaw i McKay su smatrali da struktura zajednice u kojoj pojedinac živi ima veći uticaj na kriminalitet nego individualni faktori, kao što su nezaposlenost i loš ekonomski status. Iz tog razloga, oni su bili skeptični po pitanju efektivnosti krivičnih sankcija kao sredstava formalne socijalne kontrole kriminaliteta.

Teoretičari socijalne kontrole smatraju da kriminalitet nastaje kada su veze pojedinca sa društvom slabe ili prekinute. Prema teoriji socijalne kontrole Hirschi-a (1969), postoje četiri elementa socijalnih veza koji sprečavaju pojedinca da vrši krivična dela – privrženost, posvećenost, angažovanost i verovanje (Hirschi, 2009). Polazeći od ideje socijalnih veza, Hirschi je tokom 1990-ih zajedno sa Gottfredson-om razvio opštu teoriju kriminaliteta koja polazi od pretpostavke da je nedostatak samokontrole pojedinca glavni faktor kriminalnog ponašanja. Iako su mišljenja o teoriji i dalje podeljena, mnoga istraživanja su pokazala da je nedostatak samokontrole jedan od najsnažnijih prediktora kriminala (Engel, 2012).

AKTUELNI TRENDOWI DRUŠTVENE REAKCIJE NA KRIMINALITET

U svojoj knjizi *A suitable amount of crime*, Nils Christie navodi jedan komentar koji govori o odnosu savremenih društava prema kriminalitetu: „Kada bih imao moć diktatora i kada bih želeo da stvorim okolnosti koje idu na ruku promociji kriminala, onda bih oblikovao društvo na vrlo sličan način kao što je sada u većini modernih država. Stvorili smo društva u kojima je veoma lako, a takođe i u interesu većine da definiše neželjena ponašanja kao krivična dela. Takođe smo oblikovali društva na način koji ohrabruje neželjene oblike ponašanja i istovremeno redukuje mogućnosti neformalne kontrole“ (Christie, 2004: 51). Nažalost, ova sumorna slika sveta današnjice, viđena iz perspektive uglednog norveškog kriminologa, potpuno je verna originalu.

U savremenim državama koje su oslabljene nemilosrdnim globalističkim kretanjima kapitala, u kojima je novac materijalno (i kulturno) definisan cilj, a tržišna ekonomija sredstvo za njegovo ostvarivanje, sve je manje interesovanja za sprovođenje socijalnih reformi i poboljšanje uslova života najsiromašnijih. Pojam srednje klase je postao eufemizam za najšire društvene slojeve koji žive u stanju socijalne, ekonomske i fizičke nesigurnosti. Stanje i okolnosti u kojima se nalaze neka od visokorazvijenih društava današnjice sociolozi nazivaju postmoderna ili kasna moderna. Važna karakteristika društava moderne je „opsednutost strahovima od stvarne ili umišljene opasnosti koja do te mere prožima svakodnevni život, da praktično oblikuje ljudsku svest i konfiguriše institucije sistema“ (Soković, Vasiljević, 2007: 129).

Britanski sociolog Anthony Giddens je ovakva društva, koja su preterano zaokupljena bezbednošću i rizicima, označio terminom „društva rizika“. Socijalna reakcija na kriminalitet u društvima rizika dobija potpuno novu dimenziju. Potreba da se kao odgovor na visoku stopu recidivizma i porast kriminaliteta preduzme „nešto efikasno i humano, a da ne košta mnogo“ pomerila je fokus sa rehabilitacije na „procenu rizika i upravljanje procenjenim rizikom, kao orijentacija koja u uslovima rasta kriminaliteta, visoke stope recidivizma i redukovanih ulaganja, obećava realan učinak i merljiv rezultat“ (Soković, 2011: 221). U kriminološkoj literaturi se govori o povećanoj punitivnosti koja se odnosi na opadanje ideala rehabilitacije, povećanje stope

primene kazne zatvora, strože zatvorske uslove, emocionalne i ekspresivne forme kažnjavanja, posvećivanje veće pažnje pravima žrtve u odnosu na prava osuđenog itd. (Garland, 2001). U evropskim zemljama je prisutan trend napuštanja modela države blagostanja i smanjenja izdvajanja za socijalne programe. Izuzetak su skandinavske zemlje koje imaju najnižu stopu primene kazne zatvora i najveća ulaganja u socijalnu politiku.

Zakret u penalnoj politici ka sankcijama sa izraženim retributivnim karakterom (*just deserts* – „prema zasluži“) doveo je do preporoda kazne zatvora. Od ustanove koja je bila predodređena za aboliciju, zatvor je postao nezamenljiv oslonac savremenog društva. To se desilo zato što zatvor „može da posluži novoj neophodnoj funkciji neoliberalnog društva: potrebi za civilizovanim, zakonskim sredstvom segregacije problematične populacije stvorene sadašnjim ekonomskim i socijalnim uređenjem“ (Garland, 2001: 199). Preterano oslanjanje na kažnjavanje proizvodi ideologiju „oni i mi“, odnosno „kriminologiju drugih“ kako je David Garland naziva, u kojoj se oni koji vrše krivična dela zamišljaju kao „preteći otpadnici, užasni stranci, odbačeni i pokvareni“, od kojih se mi ostali moramo zaštititi (Garland, 1996). U takvim okolnostima nije mnogo teško, koristeći sredstva masovne komunikacije, ubediti građane u opravdanost primene stroge reakcije prema prekršiocima.

Istovremeno sa jačanjem represivnog odgovora na kriminalitet prisutan je paralelni trend – primena alternativnih sankcija, koja ima za cilj smanjenje zatvorske populacije, rasterećenje ustanova za izvršenje kazne zatvora, smanjenje troškova kaznenih sistema i smanjenje povrata. Neke od alternativnih sankcija i mere koje se izvršavaju pod okriljem zajednice sadrže u sebi elemente neformalne socijalne reakcije (npr. rad u javnom interesu), što, teoretski posmatrano, povećava njihove specijalno-preventivne kapacitete. Druge, međutim, podrazumevaju veoma visok stepen kontrole, nadzora i upliva u privatni život osuđenog i članova njegove porodice (intenzivni probacioni nadzor), što u krajnjoj liniji dovodi do povećanja formalne kontrole. U slučaju opoziva alternativne sankcije, obično sledi strožija kazna od one koja bi bila izrečena bez prethodne primene alternative. Još jedan negativan trend povezan sa primenom alternativnih sankcija odnosi se na efekat „širenja mreže“, odnosno primene određenih mera socijalne kontrole prema pojedincima koji ne bi ni bili obuhvaćeni krivičnim sistemom da te sankcije ne postoje.

DRŽAVE SA NISKOM STOPOM ZATVARANJA

Komparativni pristup u kriminologiji pruža veoma značajnu osnovu za razumevanje kriminaliteta, bez obzira na činjenicu da su poređenja između zemalja „teško izvodljiva u uslovima kada svaka država ima svoj pravni sistem u koji su ugrađene mnoge specifičnosti kulturnog sistema karakterističnog za tu sredinu ili vrednosti koje dominantna društvena grupa nastoji da nametne stanovnicima dotične zemlje“ (Ignjatović, 2009: 50). U tom smislu, kao što navodi Ignjatović, značajan doprinos za izgradnju strategije reagovanja na kriminalitet mogu pružiti iskustva zemalja koje imaju umereni pristup kažnjavanju. Primer skandinavskih zemalja, koje su poznate po tradiciji brige za svoje sugrađane, bi mogao biti poučan.

Odnos prema kažnjavanju u skandinavskim zemaljama (Finska, Norveška, Švedska) može se sagledati u svetlu podataka o stopi zatvaranja (broj zatvorenika na 100.000 stanovnika). Prema podacima za 2007. godinu, Finska sa 65, Norveška sa 71 i Švedska sa 75 zatvorenika nalaze se, među evropskim zemljama, pri dnu nepopularne liste na čijem je vrhu Rusija sa stopom zatvaranja od 625. Manji broj zatvorenih lica u Evropi imaju još samo Island (38) i Slovenija (66 zatvorenika na 100.000 stanovnika). Od ukupnog broja izrečenih sankcija u Švedskoj se najviše izriče novčana kazna (57,6%) i mere upozorenja (23%), a u Finskoj je dominantna novčana kazna (84,2%). Broj prestupnika na 100.000 stanovnika u Švedskoj je 1.244, a u Finskoj 7.907, što je ubedljivo najviše u Evropi (medijana je 1.026). Prema broju prijavljenih krivičnih dela Švedska je prva u Evropi (stopa iznosi 14.465 na 100.000 stanovnika), ima najveću stopu prijavljenih dela povezanih sa drogama (792) zajedno sa Škotskom i druga je po broju prijavljenih krivičnih dela nanošenja telesnih povreda (911) iza Škotske (1.546). Finska ima ukupnu stopu prijavljenih krivičnih dela 10.368 i ubedljivo prednjači u Evropi po broju saobraćajnih krivičnih dela (3.894). Norveška ima znatno manju ukupnu stopu prijavljenih krivičnih dela (5.871), ali je i dalje iznad evropskog proseka (medijana je 4.108) (podaci prema: Killias et al., 2010: 295).

„Skandinavska izuzetnost“, kako je naziva Pratt (2008), predstavlja rezultat kulture jednakosti i malih razlika između društvenih klasa. Norveška je posebno karakteristična zbog svog istorijskog na-

sleđa. U skandinavskim zemljama se neguje odgovornost prema zajedničkim dobrima, jedinstvo i solidarnost među građanima. Obrazovanje je oduvek posebno cenjeno i postoji veliki respekt prema nauci, tehnologiji i stručnom mišljenju (Pratt, 2008: 124-126). Skandinavski model države blagostanja, zasnovan na ekonomiji koja je kombinacija slobodnog tržišta i državnog socijalizma, omogućio je dodatnu sigurnost građana i poverenje u institucije sistema.

Karakterističan je i primer Malte, ostrvske države u Mediteranu sa oko 400.000 stanovnika. Analizirajući stanje kriminaliteta na Malti, Ignjatović je izvukao neke zanimljive zaključke o karakteru krivične reakcije u ovoj maloj zemlji. Rezultati istraživanja koje je obavila M. Clark (2006) pokazuju da pravosudni sistem igra značajnu ulogu u neuspehu osuđenih lica da se vrate u sredinu i nastave život u skladu sa normama. Činjenica da mali broj stanovnika živi na malom prostoru u homogenoj sredini dovodi do efektivnog postidiivanja osuđenog i ekskomuniciranja iz zajednice, što pojačava njegovu kriminalnu karijeru. Iskustvo Malte pokazuje da sistem neformalne socijalne kontrole doprinosi generalnoj prevenciji kriminala, ali istovremeno otežava reintegraciju osuđenih lica jer ih sredina nakon izdržane kazne odbacuje. Još jedan važan zaključak koji objašnjava nisku stopu kriminaliteta na Malti odnosi se na integrisanost građana u zajednicu i solidarnost koja postoji među članovima zajednice, što je sve ređa pojava u drugim državama (Ignjatović, 2009).

DEJSTVO NEFORMALNE SOCIJALNE KONTROLE I INTERAKCIJA SA FORMALNOM SOCIJALNOM KONTROLOM KRIMINALITETA

Istraživanja pokazuju da bliski međuljudski odnosi, češća interakcija između članova zajednice i čvršće socijalne veze mogu imati uticaj na kriminal. Smatra se da društva koja imaju nisku stopu kriminaliteta (kao npr. Japan) primenju oblike socijalne kontrole koja teži da reformiše prestupnika tako što će obnoviti njegove socijalne veze. Na primeru Malte možemo videti da na stopu kriminaliteta u najvećoj meri utiče vezanost građana za zajednicu, porodicu, religiozne norme, kao i socijalna politika koja za uzor ima ideju države blagostanja (Ignjatović, 2009).

Društva sa visokom stopom kriminaliteta (kao što su SAD), oslanjaju se na stigmatizaciju, čineći vrlo malo kako bi se zaustavio ciklus kriminalnog povrata (Braithwaite, Mugford, 1994: 140). Skogan napominje da su stanovnici područja koja karakteriše visoka stopa kriminala „vrlo sumnjičavi jedni prema drugima, izjavljuju da imaju slab osećaj za zajedništvo, nizak stepen uticaja na događanja u komšiluku, ... i osećaju da su komšije oni od kojih se treba najviše čuvati“ (prema: Foster, 1995: 565). Ova otuđenost ljudi je karakteristična za savremena društva kasne moderne, koju Zygmunt Bauman označava terminom *liquid modernity* (tekuća moderna). Osnovna odlika tekuće moderne je „nomadski“ stil življenja. Čovek prolazi kroz život kao turista, menjajući mesta boravka, posao, brakove, vrednosti, političke, čak i seksualne orijentacije, isključujući pritom sam sebe iz tradicionalnih mreža podrške (Bauman, 2000). Neformalna socijalna kontrola u takvim sredinama nema snagu kao u kohezivnim zajednicama u kojima postoje čvrste veze između članova. Istraživanje uticaja socijalnog altruizma na stopu kriminaliteta u američkim gradovima (Chamlin, Cochran, 1997) pokazalo je da zajednice koje uspešno uče svoje članove da poštuju druge i da se uključuju u aktivnosti koje doprinose drugim članovima zajednice, imaju manju stopu kriminaliteta. Činjenica je da ove nalaze o statističkoj povezanosti altruizma i kriminaliteta nije jednostavno pretočiti u osmišljenu socijalnu politiku. Međutim, autori smatraju da je moguće usaditi i negovati altruističke norme i vrednosti uprkos suprotnim tendencijama koje su karakteristične za zapadna društva (Chamlin, Cochran, 1997: 222).

Kriminal se može javiti kao sredstvo neformalne socijalne kontrole kroz različite oblike samopomoći. Black navodi različite primere privatne reakcije (ubistvo, nasilje, uništavanje i konfiskovanje imovine) koja se koristi u primitivnim zajednicama i savremenom svetu (Black, 1983). Kao ekstremni primer možemo navesti krvnu osvetu kao sredstvo socijalne kontrole. Poznato je da u krajevima u kojima se primenjuje krvna osveta ima veoma malo krivičnih dela ubistva. Izvršilac krvne osвете se u svojoj zajednici ne tretira kao ubica, već neko ko je učinio ono što mu je obaveza kako bi povratio čast porodice.

Sa stanovišta socijalne i kaznene politike veoma važna tema je ispitivanje odnosa između mehanizama formalne i neformalne socijalne kontrole kriminaliteta. Klasični teoretičari su zastupali stanovište da samo sankcije koje izriče država mogu uticati na smanjenje kriminalite-

ta, dok su sociolozi poput Durkheim-a smatrali da krivične sankcije imaju mali učinak na prevenciju kriminaliteta u odnosu na neformalne oblike kontrole (Sherman et al., 1992). Savremena razmatranja ovog pitanja ukazuju na zaključak da sprega formalno-pravne i neformalne kontrole može imati snažnije preventivno dejstvo na kriminalitet nego ukoliko ove oblike socijalne kontrole posmatramo izolovano. Foster je zaključila da u oblastima sa visokom stopom kriminala treba raditi na izgradnji i jačanju postojećih mehanizama neformalne socijalne kontrole, što udruženo sa širim socijalnim i ekonomskim programima predstavlja ključ za efektivnu i dugoročnu prevenciju kriminaliteta (Foster, 1995).

Interakcijom ova dva oblika socijalne kontrole su se bavili i drugi autori. Williams i Hawkins navode da kod potencijalnog prestupnika postoji ne samo „strah od zatvorskih deprivacija, već i strah od osude ljudi iz njegovog okruženja ukoliko bude uhapšen“ (Williams, Hawkins, 1986: 569). Dakle, strah od kazne je pojačan strahom od moguće stigmatizacije. Grasmick i McLaughlin u svom komentaru osporavaju zaključke Silberman-a (1976) koji navodi da su strah od kazne i strah od osude sredine nezavisni motivacioni faktori. Oni naglašavaju da formalni i neformalni sistem socijalne kontrole imaju aditivno dejstvo. Strah od izvesnosti kazne i strah od društvene osude se praktično „sabiraju“ (Grasmick, McLaughlin, 1978: 277). Nagin raspravlja o tome da jačanje formalne reakcije (npr. povećanje primene kazne zatvora) može oslabiti „osnove zastrašujućeg efekta – straha od stigmatizacije“ (Nagin, 1998: 22). Ako se kaznena politika zaoštava, a kazna zatvora postane prevalentna sankcija, a ne izuzetak, okruženje neće reagovati neformalnim sankcijama, pa će efekat generalne prevencije biti umanjen. U tom pravcu razmišlja i Christie, koji zaključuje da velika zatvorska populacija utiče na razbijanje društvene kohezije i stvaranje fragmentisanog društva sa „grupama koje se smatraju potencijalno opasnim“. Prizonizacija, navikavanje na život u zatvoru, dovodi do toga da „za one koji su kažnjeni, zatvori postaju mesta uobičajenog života, a ne nešto čega se treba stideti.“ (Christie, 2004: 105).

Rezultati istraživanja Lynch i Sabol o odnosu formalne i neformalne kontrole su nejasni. Oni su pokazali da povećanje primene kazne zatvora utiče na povećanje učešća građana u socijalnoj kontroli, ali istovremeno umanjuje solidarnost zajednice koja predstavlja osnovnu odrednicu neformalne socijalne kontrole (Lynch, Sabol, 2004).

NEŠTO IZMEĐU – REINTEGRATIVNO POSRAMLJIVANJE

Postavlja se pitanje da li je moguće postići odgovarajuću ravnotežu između dva, naizgled suprotstavljena, pristupa - formalne i neformalne kontrole kriminaliteta, pronaći rešenje koje bi objedinilo pozitivne strane jednog i drugog oblika socijalne kontrole? Jedan od modela socijalne kontrole koji zasluđuje pažnju je zasnovan na posramljivanju učinioca krivičnog dela.

Reintegrativno posramljivanje kao sredstvo neformalne socijalne kontrole je centralni element teorije J. Braithwaite-a. Ova teorija predstavlja pokušaj povezivanja teorije etiketiranja, teorije potkulture i teorije socijalnog učenja. Braithwaite iznosi tezu da savest pojedinca ima mnogo snažnije preventivno dejstvo na kriminal nego formalni proces sankcionisanja. On smatra da se osećanja krivice, stida i kajanja zbog učinjenog krivičnog dela mogu proizvesti po analogiji sa postupcima koji se koriste za izražavanje prekora u okruženju porodice. Postupak reintegrativnog posramljivanja predstavlja izraz neslaganja zajednice sa učinjenim delom, praćeno „naporima da se prestupnik reintegriše u zajednicu kao građanin koji poštuje zakone, što se postiže rečima i gestovima opraštanja ili putem ceremonija kojima se potvrđuje da prestupnik nije devijant“ (Braithwaite, 1989: 100). Takvo posramljivanje može biti najefektnije u okruženju u kome postoji međusobna veza između članova zajednice, pri čemu je uloga porodice od velikog značaja. Reintegrativno posramljivanje ima za cilj da delo označi kao loše, dok se istovremeno nastoji da se očuva identitet prestupnika kao suštinski dobrog. Ukoliko je prestupnik posramljen, ali istovremeno prihvaćen u zajednici, postoji manja verovatnoća da će ponovo izvršiti krivično delo.

Prema ovoj teoriji, kažnjavanje ne bi trebalo da stigmatizira prestupnika, već da ga putem javnog posramljivanja suoči sa posledicama njegovog ponašanja (Vasiljević-Prodanović, 2012: 82). Ukoliko kontakt sa institucijama krivičnog pravosuđa nema reintegrativnu komponentu, on može proizvesti stigmatizaciju prestupnika, uvlačenje u kriminalnu potkulturu i dalji razvoj prestupničkog ponašanja. Stigmatizacija doprinosi „povećavanju privlačnosti kriminalnih subkultura“ (Braithwaite, 2000: 287) koje neutrališu osećanje stida zbog učinjenog dela.

Prema Braithwaite-u, društva društva koja pribegavaju oblicima kažnjavanja koji izoluju, dehumanizuju i na drugi način stigmatizira-

ju prestupnike, mogu samo da pogoršaju problem kriminaliteta, dok društva koja primenjuju model reintegrativnog posramljivanja mogu da očekuju relativno nisku stopu kriminaliteta.

Iako je Braithwaite-ova teorija privukla posebnu pažnju u akademskim krugovima, postoji relativno malo istraživanja koja direktno ispituju vezu između reintegrativnog posramljivanja i kontrole prestupništva. Pojedini autori su se bavili različitim aspektima ove teorije, kao npr. Zhang (1995) koji je ispitivao međuetničke razlike u odnosu prema posramljivanju, ili Makkai i Braithwaite (1994) koji su ispitali efekte pristupa rada inspektora koji kontrolišu poštovanje standarda u staračkim domovima.

U svom istraživačkom modelu Zhang i Zhang (2004) su operacionalizovali reintegrativno posramljivanje kao kombinaciju dve varijable: neodobravanje delinkventnog ponašanja (posramljivanje) i oproštaj od strane roditelja i vršnjaka (reintegracija). Njihovi nalazi idu u prilog nekih od elemenata teorije, ali ne i ključnoj hipotezi da je „reintegrativno posramljivanje značajan prediktor predatorskih prestupa“ (Zhang, Zhang, 2004: 447). Ograničenja istraživanja, kako navode autori, odnose se na korišćenje sekundarnih izvora podataka (National Youth Survey) iz kojih se nije moglo ustanoviti na koji način i pod kojim uslovima su roditelji i vršnjaci sprovodili posramljivanje i reintegraciju (Zhang, Zhang, 2004).

Nalazi do kojih je došao Hay ispitujući primenu modela reintegrativnog posramljivanja u slučajevima kažnjavanja dece od strane roditelja ne potvrđuju, ali i ne odbacuju teze Braithwaite-ove teorije. Hay je pokazao da je projektovana delinkvencija u obrnutoj relaciji sa posramljivanjem, ali da ne zavisi od stepena reintegracije (Hay, 2001). Rezultati istraživanja Tittle i sar. takođe samo delimično potvrđuju pretpostavke teorije reintegrativnog posramljivanja. Prema autorima, varijable koje prema teoriji generišu kriminal (stigmatizirajuće posramljivanje, biti objekat ogovaranja) povećavaju verovatnoću određenih oblika nedoličnog ponašanja, dok nije potvrđeno da reintegrativno posramljivanje utiče na redukovanje takvog ponašanja (Tittle et al., 2003). Sličan je i nalaz studija Botchkovar i Tittle (2005; 2008), koji su zaključili da dezintegrativno posramljivanje povećava verovatnoću devijantnog ponašanja, ali nisu potvrdili pretpostavku da reintegrativno posramljivanje ima suprotan efekat.

Murphy i Harris su pokazali da reintegrativno postupanje prema učiniocima krivičnih dela utaje poreza dovodi do smanjenja povrata, dok postupanje koje percipiraju kao stigmatizirajuće ima suprotno dejstvo (Murphy, Harris, 2007). Na osnovu longitudinalnih podataka RISE eksperimenta u Australiji, Tyler i sar. su zaključili da postupci kojima se „pojačava percepcija prestupnika o krivičnom postupku i iskustvu reintegrativnog posramljivanja“ može dovesti do smanjenja povrata (Tyler et al., 2007).

Prichard sugerise da bi teoriju trebalo doraditi kada je reč o dinamici odnosa između roditelja i deteta koje je podvrgnuto reintegrativnom posramljivanju. On naglašava da tokom restorativne ceremonije dete prisustvuje i posramljivanju roditelja, što može uticati na gubljenje poverenja u roditelje, odnos prema društvu i buduće ponašanje deteta (Prichard, 2002). Matthews smatra da je teorija reintegrativnog posramljivanja zasnovana na pogrešnim dihotomijama, ili kako ih Daly (2002) naziva „mitovima“ restorativne pravde: reintegrativno nasuprot stigmatizirajućem posramljivanju, retributivna nasuprot restorativnoj pravdi. Praksa restorativne pravde zasnovana na reintegrativnom posramljivanju, kao što navodi Matthews, tek treba da pokaže rezultate u pogledu redukovanja recidivizma (Matthews, 2006).

ZAKLJUČAK

Opšta razmatranja o interakciji formalne i neformalne socijalne kontrole kriminaliteta bi trebalo da posluže kao pokazatelj perspektive integrisanja neformalnih postupaka socijalne kontrole, poput reintegrativnog posramljivanja, u formalne procedure krivičnog postupka. Pojedini autori smatraju da se efekti prevencije kriminaliteta u najvećoj meri mogu postići udruženim dejstvom formalne i neformalne kontrole (Grasmick & McLaughlin, 1978; Foster, 1995). Drugi navode da formalna kontrola može imati efekta samo ukoliko postoje snažni socijalni kontakti (Williams & Hawkins, 1986), dok neka istraživanja pokazuju da formalna kontrola ne zavisi od stepena neformalne kontrole (Silberman, 1976). Postoje i mišljenja da interakcija formalne i neformalne kontrole može imati negativne efekte. Na primeru Malte možemo videti da sistem neformalne socijalne kontrole doprinosi generalnoj prevenciji kriminaliteta, ali istovremeno otežava reintegraciju osuđenih lica jer ih sredina nakon izdržane kazne odbacuje (Ignjatović, 2009).

Neke od zamerki koje se upućuju neformalnim postupcima socijalne kontrole se odnose na to „da nisu uvek pozitivni, a veoma retko su pravedni“, i da samo delovanje formalnih institucija u rešavanju konflikata predstavlja „civilizovan proces“ (Matthews, 1993, prema: Foster, 1995). U osnovi neformalne socijalne kontrole jeste komunikacija usmerena prema prekršiocu normi. Ako želimo da postupak neformalne kontrole bude „pozitivan i pravedan civilizovan proces“, neophodno je da komunikacija bude dvosmerna, da se odvija u uslovima ravnopravnog dijaloga i da uvažava prava i interese svake strane. Da bi se pojačalo dejstvo neformalnih postupaka socijalne kontrole kriminaliteta, potrebno ih je „formalizovati“ na taj način što će biti ugrađeni u sistem krivičnog reaganja, i pritom zadržati suštinske elemente.

Spona između neformalne i formalne socijalne kontrole kriminaliteta već postoji – zaokružena u teoriji reintegrativnog posramljivanja i ugrađena u procese restorativne pravde. Istraživanja koja su se bavila odnosom reintegrativnog posramljivanja i kontrole prestupništva nisu, međutim, pokazala ujednačene rezultate. Većina istraživača je zaključila da stigmatizirajuće posramljivanje povećava verovatnoću kriminalnog ponašanja, ali nije potvrdila Braithwaite-ovu tezu da reintegrativno posramljivanje utiče na redukciju kriminaliteta. Bazemore i O'Brien (2002) smatraju da prevenciju recidivizma ne bi ni trebalo posmatrati kao primarni cilj restorativne pravde, ne zato što nije realno dostižan, već zato što umanjuje značaj drugih ciljeva koji su usmereni prema žrtvi. I sam Braithwaite je tek naknadno u razradi svoje teorije posvetio veću pažnju ulozi žrtve u postupku reintegrativnog posramljivanja. Neka novija istraživanja pokazuju da se mogu očekivati dugoročni efekti reintegrativnog posramljivanja na kriminalni povrat. Pobornike ovog inovativnog pristupa ohrabruje zaključak da „dobro osmišljene i sprovedene procedure mogu redukovati stopu povrata odraslih prestupnika“ (Tyler et al., 2007: 578). Reintegrativno posramljivanje i restorativni procesi koji su na njemu zasnovani predstavljaju veoma primamljiv izazov za praksu krivičnog reaganja. U situaciji kada kazneni sistemi u velikom broju visokorazvijenih zemalja zaoštavaju kurs prema kriminalu, dobro je imati na raspolaganju alternativne mehanizme kojima se mogu obuhvatiti različiti ciljevi socijalne reakcije na kriminalitet. Nova istraživanja bi trebala da pokažu u kojoj meri praksa zasnovana na reintegrativnom posramljivanju može da ispuni navedena očekivanja.

LITERATURA

1. Agnew, R. (1992). Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology*, 30(1), 47-88.
2. Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Cambridge: Polity Press.
3. Bazemore, G. & O'Brien, S. (2002). The quest for a restorative model of rehabilitation: Theory for practice and practice for theory. In: L., Walgrave (Ed.) *Restorative justice and the law*, (pp. 31-67) Devon: Willan Publishing.
4. Black, D. (1983). Crime as social control. *American Sociological Review*, 48(1), 34-45.
5. Botchkovar, E. & Tittle, C. (2005). Crime, shame and reintegration in Russia. *Theoretical Criminology*, 9(4), 401-442.
6. Botchkovar, E. & Tittle, C. (2008). Delineating the scope of reintegrative shaming theory: An explanation on contingencies using Russian data. *Social Science Research*, 37(3), 703-720.
7. Braithwaite, J. (1989). *Crime, shame, and reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Braithwaite, J. & Mugford, S. (1994). Conditions of successful reintegration ceremonies: Dealing with juvenile offenders. *British journal of criminology*, 34(2), 139-171.
9. Braithwaite, J. (2000). Shame and criminal justice. *Canadian Journal of Criminology*, 42(3), 281-298.
10. Chamlin, M. & Cochran, J. (1997). Social altruism and crime. *Criminology*, 35(2), 203-228.
11. Christie, N. (2004). *A suitable amount of crime*. New York: Routledge.
12. Cloward, R. & Ohlin, L. (1960). *Delinquency and opportunity*. Glencoe: The Free Press.
13. Cohen, A. (1955). *Delinquent boys: The culture of the gang*. Glencoe: The Free Press.
14. Cohen, S. (1985). *Visions of social control: Crime, punishment and classification*. Cambridge: Polity Press.
15. Daly, K. (2002). Restorative justice: The real story. *Punishment & Society*, 4(1), 55-79.

16. Dirkem, E. (1997). *Samoubistvo*. Beograd: BIGZ.
17. Engel, C. (2012). Low self-control as a source of crime: A meta-study. Max Planck Institute for Research on Collective Goods, Retrieved June 15, 2012. from http://www.coll.mpg.de/pdf_dat/2012_04online.pdf,
18. Foster, J. (1995). Informal social control and community crime prevention. *British Journal of Criminology*, 35(4), 563-583.
19. Garland, D. (1996). The limits of the sovereign state: Strategies of crime control in contemporary society. *British Journal of Criminology*, 36(4), 445-471.
20. Garland, D. (2001). *The culture of control: Crime and social order in contemporary society*. New York: Oxford University Press.
21. Grasmick, H., & McLaughlin, S. (1978). Deterrence and social control (Comment on Silberman). *American Sociological Review*, 43(2), 272-278.
22. Greenberg, S. & Rohe, W. (1986). Informal social control and crime prevention in modern urban neighborhoods. In: R., Taylor (Ed.) *Urban neighborhoods: Research and policy*, (pp. 79-122) New York: Praeger Publishers.
23. Hay, C. (2001). An exploratory test of Braithwaite's reintegrative shaming theory. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 38(2), 132-153.
24. Hirschi, T. (2009). *Causes of delinquency*. New Jersey: Transaction Publishers.
25. Ignjatović, Đ. (2009). Države sa niskom stopom kriminaliteta – Primer Malte. *Strani pravni život*, 3/2009, 49-66.
26. Killias, M., Aebi, M., Aubusson de Cavalrey, B., Barclay, G., Gruszczynska, B., Harrendorf, S. et al. (2010). European sourcebook of crime and criminal justice statistics – 2010 (forth edition). Den Haag: WODC. Retrieved June 15, 2012. from http://www.europeansourcebook.org/ob285_full.pdf
27. Lynch, J. & Sabol, W. (2004). Assessing the effects of mas incarceration on informal social control in communities. *Criminology and public safety*, 3(2), 267-294.

28. Makkai, T. & Braithwaite, J. (2004). Reintegrative shaming and compliance with regulatory standards. *Criminology*, 32(3), 361-385.
29. Matthews, R. (2006). Reintegrative shaming and restorative justice: Reconciliation or divorce? In: I. Aertsen, T. Daems, & L. Robert (Eds.) *Institutionalizing Restorative Justice*, (pp. 237-260) Retrieved August 20, 2012. from <https://www.ncjrs.gov/App/publications/Abstract.aspx?id=235492>
30. Merton, R. (1968). *Social theory and social structure*. New York: The Free Press.
31. Murphy, K. & Harris, N. (2007). Shaming, shame and recidivism: A test of reintegrative shaming theory in the white-collar crime context. *The British Journal of Criminology*, 47(6), 900-917.
32. Nagin, D. (1998). Criminal deterrence research at the outset of the twenty-first century. *Crime and Justice: A review of research*, 23, 1-42.
33. Pratt, J. (2008). Scandinavian exceptionalism in an era of penal excess. Part I: The nature and roots of scandinavian exceptionalism. *British Journal of Criminology*, 48(2), 119-137.
34. Prichard, J. (2002). Parent-child dynamics in community conferences – Some questions for reintegrative shaming, practice and restorative justice. *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 35(3), 330-346.
35. Roach Anleu, S. (1998). The role of civil sanctions in crime control: A socio-legal examination. *Crime Prevention Studies*, 9, 21-43.
36. Sherman, L., Smith, D., Schmidt, J. & Rogan, D. (1992). Crime, punishment and stake in conformity: Legal and informal control of domestic violence. *American Sociological Review*, 57, 680-690.
37. Soković, S. (2011). Savremene globalne tendencije u kontroli kriminaliteta (karakteristike, perspektive i osvrt na domaće prilike). *Crimen* (II) 2/2011, 212-226.
38. Soković, S., Vasiljević, D. (2007). Nova penologija – stara praksa sa novim imenom. *Socijalna misao*, 1/2007, 127-135.
39. Tittle, C., Bratton, J. & Gertz, M. (2003). A test of a micro-level application of shaming theory. *Social Problems*, 50(4), 592-617.

40. Tyler, T., Sherman, L., Strang, H., Barnes, G. & Woods, D. (2007). Reintegrative shaming, procedural justice, and recidivism: The engagement of offenders' psychological mechanisms in the Canberra RISE drinking and driving experiment. *Law & Society Review*, 41(3), 553-586.
41. Vasiljević-Prodanović, D. (2012). *Alternativna kratkotrajnim kaznama zatvora*. Doktorska disertacija, Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
42. Williams, K. & Hawkins, R. (1986). Perceptual research on general deterrence: A critical review. *Law and Society Review*, 20(4), 545-572.
43. Zhang, S. (1995). Measuring shaming in an ethnic context. *British Journal of Criminology*, 35(2), 248-262.
44. Zhang, L. & Zhang, S. (2004). Reintegrative shaming and predatory delinquency. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 41(4), 433-453.

REINTEGRATIVE SHAMING: INFORMAL MEANS OF FORMAL SOCIAL CONTROL OF CRIME

Danica Vasiljević-Prodanović

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation

Summary

Social control includes all social processes, institutions and methods that produce conformity or regulate the individual and collective conduct of its members. Most of the authors distinguish between informal and formal means of social control. The informal means of social control grow themselves in society, and are considered very powerful, especially in primary groups. Both, formal and informal modes of social control are important for deterrence of crime. Some authors argue that interaction of formal and informal modes of social control has much stronger deterrent effect on crime than if considered in isolation. John Braithwaite's theory of reintegrative shaming was presented in this article. Although many argue that reduction of recidivism is not primary aim of reintegrative shaming, results of some research indicate that properly designed and implemented procedures can lower the rate of reoffending. This paper analysis the relationship between informal social control and punishment as a means of formal social control of crime. It was also emphasised the importance and discussed perspective of the use of reintegrative shaming as a informal means in function of formal social control of crime. The author concludes that reintegrative shaming and related restorative processes present very alluring challenge for the criminal justice practice.

Key words: crime, formal social control, informal social control, reintegrative shaming

Primljeno: 26. 6. 2012.

Prihvaćeno: 4. 9. 2012.